

XIX OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA TURKISTON O‘LKASIDA PRAVOSLAV CHARKOVLARI QURILISHI TARIXI

Abduvohidov Dilshod Narbotirovich

Tadqiqotchi, SamDU

Annotatsiya. Maqolada XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasida pravoslav cherkovlari qurilishi misolida pravoslav me‘morchiligi rivojlanishining tarixiy jihatlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: bag‘rikenglik, din, nasroniylik, me‘morchilik, pravoslav cherkovi, cherkov, sobor, monastir, Turkiston yeparxiyasi, ruhoniy.

Abstract. The article examines the historical aspects of the development of Pro-Slavic architecture in the example of the construction of Orthodox churches in Turkestan in the late 19th and early 20th centuries.

Key words: tolerance, religion, Christianity, architecture, Orthodox Church, church, cathedral, monastery, diocese of Turkestan, priest.

Аннотация. В статье рассматриваются исторические аспекты развития праславянского зодчества на примере строительства православных храмов в Туркестане в конце 19-начале 20 века.

Ключевые слова: веротерпимость, религия, христианство, архитектура, православная церковь, храм, собор, монастырь, Туркестанская епархия, священник.

Turkiston o‘lkasidagi rus pravoslav cherkovlarining faoliyati XIX asrning 40-yillarida boshlangan. Dastlabki pravoslav ibodatxonalar suv o‘tkazmaydigan matodan yasalgan chodirlarga yoki chodirlarga joylashtirilgan lager ibodatxonalari shaklida bo‘lgan. Ko‘p o‘tmay, ular qirg‘iz uylarining namunalaridan foydalangan holda vaqtinchalik ibodatxonalar yaratishni boshladilar. Keyinchalik asta-sekin mahalliy qurilish an‘analaridan foydalangan holda, xom g‘ishtdan (paxsa) doimiy pravoslav cherkovlari yaratilgan. Birinchi bunday ibodatxona 1850-yilda Kopalskaya qishlog‘ida (hozirgi Kopal shahri) qurilgan. Dastlabki qishloq va ba‘zi shahar cherkovlari baland bo‘lmay uzoqdan ham ko‘rinmagan, qo‘ng‘iroq minoralari ham mavjud bo‘lmagan. Turkiston o‘lkasida pravoslav aholining ko‘payishi bilan cherkovlar XIX asrning

oxiridan boshlab, tashqi ko‘rinishi bo‘yicha imperiyaning markaziy hududlaridagi cherkovlaridan kam bo‘lmagan cherkovlar qurila boshlandi.

Turkistonda mustaqil yeparxiya tashkil etish to‘g‘risidagi petitsiya o‘lka ruhoniylari tashabbusi bilan 1869-yilda boshlangan. 1871-yil 4-mayda imperator farmoni bilan Toshkent va Turkiston yeparxiyasini ochish to‘g‘risidagi qaror tasdiqlandi. 1871-yilda Toshkent kasalxonasida cherkov va ibodatxona tashkil etildi (XX asrning 50-yillarida bu ibodatxona kengaytirilib, arxiyepiskop Ermogen (Golubev) tomonidan zamonaviy Muqaddas Uspenskiy sobori sifatida qayta qurilgan).

Turkiston ziyoratgohlarini yaratish va bezashda rus madaniyatining ko‘zga ko‘ringan ustalari: me‘morlar V. Shchusev, A. Benz, rassomlar M. Nesterov, M. Mikesheva, A. Zenkov, V. Geynzelman kabilar qatnashgan. Turkiston pravoslav cherkovlari shlyapa bezaklarining o‘ziga xos go‘zalligi, ularni bezashda mahalliy xalqlar uchun an‘anaviy bo‘lgan ganch (alabaster) o‘ymakorligidan foydalanish bilan ajralib turardi. Qo‘qon shahridagi Qozon soborini rus va o‘zbek san‘atining qo‘shma asari desa bo‘ladi. XVII asr rus me‘morchiligi an‘analarini sharqona uslubdagi ko‘plab bezaklar bilan uyg‘unlashtirgan bu ibodatxona me‘mor O.Vasilev rahbarligida o‘zbek ustalari tomonidan qurilgan. Qozon soborini yaratishda ishtirok etgani uchun qo‘qonlik usta Xusniddin avliyo Stanislav kumush medali bilan taqdirlangan (ibodatxona XX asrning 30-yillarida vayron qilingan).

XX asr boshlariga kelib Turkistonda 120 rus qishlog‘i mavjud bo‘lib, ularda 70 ming pravoslav aholisi bo‘lgan. O‘rta Osiyodagi eng yirik Toshkent (Срско-Преображенского) soborini qurish uchun yig‘ilgan mablag‘lar orasida “Toshkent musulmonlari namoyandalaridan” qayd ham mavjud. Samarqandning birinchi ibodatxonasi avliyo Georgiy uchun homiylar orasida “mahalliy musulmon savdogarlari Alimbekovlar” ham mavjud edi. 1917-yilga qadar Turkistonning barcha rus qishloqlarida cherkovlar mavjud bo‘lgan. Shuningdek bu davrda, Turkistonning yirik shaharlarida bir necha o‘nlab provoslav cherkovlari bor edi. Masalan, Toshkentda 16 ta, Verniyda 10 ta, Samarqandda 8 ta, Pishkekda (Bishkek) 6 ta cherkov bor edi.

Yangi Marg‘ilonda (hozirgi Farg‘ona shahri) birinchi pravoslav cherkovi XIX asrda paydo bo‘lgan. “Shaharda faqat bitta pravoslav cherkovi bor, u Yangi Marg‘ilon poydevorida vaqtinchalik loy g‘ishtdan qurilgan”, - deb yozadi Kushelevskiy. Bu yerda 1890-yilda me‘mor I. Sakovich loyihasi bo‘yicha yangi cherkov qurilishi boshlandi. Bu Farg‘ona vodiysidagi eng katta Aleksandr Nevskiy sobori edi. Farg‘ona viloyati harbiy gubernatorining uyi ro‘parasidagi sobor maydonida qad rostlagan ushbu cherkov eskivizantiya uslubida qurilgan bo‘lib, fasadlari g‘ishtli teksturaga ega edi. Dastlab loyiha muallifi akademik I.Kitner ekanligiga ishonishgan, biroq tarixiy arxivlarda soborning “Sakovich tomonidan ishlab chiqilgan” yozuvi bilan asl loyihasi

topilgan. Aleksandr Nevskiy soborida sarkarda Aleksandr Nevskiyning juda qimmatli piktogrammalari va badiiy jihatdan Xudoning onasi tasviri bo'lgan.

1893-yilda Toshkent yaqinida (hozirgi bu joy shahar ichidagi) Nikolay monastiriga asos solingan. Monastir qoshida zardo'zlik ustaxonalari, qizlar maktabi bor edi. Monastir 1922-yilda yopilgan va uning binolari ayollar qamoqxonasiga aylantirilgan. 1990-yilda Muqaddas Patriarx Aleksiy II ning tashabbusi bilan Toshkentda (Свято-Троицкий Никольский женский монастырь) ayollar monastiri qayta tiklandi. Hozirda monastirda 52 ta rohiba bor. Monastir majmuasi uchun O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan 10 gektar yer ajratilgan. XIX asr oxirida Toshkent yaqinidagi Troitskoye (hozirgi Chirchiq shahri) qishlog'ida muqaddas Jorj (Георгия Победоносца) deb nomlangan pravoslav cherkovi qurilgan. Ushbu cherkov qoshida 1996-yilda Muqaddas Georgievskiy monastiri tashkil etildi.

1902-yilda Toshkentda, harbiy gospitaldan uncha uzoq bo'lmagan joyda Muqaddas Uspenskiy sobori qurilgan. Ushbu cherkov harbiylar uchun qurilgan bo'lib, kasalxona va qabriston bilan o'ralgan edi.

O'sha davrda Turkiston o'lkasida provoslav Yeparxiyasining eng katta muammolardan biri bu ruhoniylarning yetishmasligi edi. Kohinlar Rossiyadan Turkistonga juda kamdan-kam sayohat qilishgan, chunki uzoq o'lka qo'rquvi, zilzilalar, vabo va chechak epidemiyalari kabi xabarlar ularni doimo bezovta qilgan. Ruhoniylar muammosini qisman yepiskop Grigoriy (Poletaev) hal qildi, u 1883-yilda Imperiya markaziy soboriga borib, o'zi bilan bir guruh shogirdlarini Turkistonga olib keldi. Faqat 1911-yilga kelib arxiyepiskop Dmitriy (Abashidze) barcha cherkovlarda ruhoniylarning bo'lishiga erisha oldi.

Inqilobiy g'alayonlar boshlanganligi sababli va keng tarqalgan milliy-ozodlik qo'zg'olonlari ko'plab cherkovlar bugunga qadar saqlanib qolmagan. Keyinchalik, 1920-yildan boshlab cherkovlarni yopish va yo'q qilish boshlandi, ko'plab ruhoniylar qatag'on qilindi va otib tashlandi. Bugungi kunda Toshkentda beshta pravoslav cherkovi bor: Uspenkiy sobori, Aleksandr Nevskiy ibodatxonasi, Germogen ibodatxonasi, Vladimirskiy ibodatxonasi, Muqaddas Birlik – Nikolay ayollar monastiri. Hozirda Farg'ona vodiysi shaharlarida bir nechta pravoslav cherkovlari faoliyat ko'rsatmoqda: Farg'onada – avliyo Sergiy ibodatxonasi, Qo'qonda – Qozon ibodatxonasi, Quvasoyda – avliyo Ioann cherkovi, Namanganda. - Maykl cherkovi, Andijonda - Azizlar ibodatxonasi. Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida 136 millat vakillari istiqomat qiladi, 130 dan ortiq milliy madaniy markazlar, 16 konfessiyaga mansub 3000 ga yaqin diniy tashkilotlar faoliyat ko'rsatmoqda. Bu jamiyatimizda millatlararo va konfessiyalararo bag'rikenglik yuksak salohiyatga ega bo'lib, tarixiy o'tmishning mustahkam poydevorida turganiga yorqin misoldir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Aminov A. M. va Babaxodjayev A. X. O‘rta Osiyoning Rossiyaga qo‘shilishining iqtisodiy va siyosiy oqibatlarini. –T.: 1966-y.
2. Axmedjanov G.A. O‘rta Osiyoda Rossiya imperiyasi (Turkistonda chorizmning mustamlakachilik siyosati tarixi va tarixshunosligi). –T.: 1995-y.
3. Jigalina O.I. Rossiya va Markaziy Osiyo: mustamlakachilik davridagi aloqalar va munosabatlar // Islom mamlakatlari va mintaqalari: tarix va zamonaviylik. – M.: 1994-y.
4. Isxakov F.B. Turkistonda chorizmning milliy siyosati (1867-1917). – T.: 1997-y.